

Egy elfelejtett prózai kompozíció a 19. század elejéről

*Wándza Mihály: A' búsongó Ámor**

Wándza Mihálynak *A' búsongó Ámor* című prózai kompozíciója a magyar irodalomtörténet-írásban igen kevésbé ismert.¹ A művet inkább csak nyelvtörténészek tartják számon, többnyire a nyelvújítás szélsőségeinek példatáraként.² Pedig irodalomtörténeti szempontból is figyelmet érdemel Wándza könyve: igen tanulságos ez a mű az irodalomcsinosság története szempontjából. Wándza műve ugyanis a 18. század végének, a 19. század elejének ahhoz az irányzatához illeszkedik, amely pallérozni, csinósítani kívánta a magyar irodalmat. Összhangban a megerősödött irodalmi tudatossággal, a meglévő irodalmi hagyomány bizonyos elemei – mint parlagiasságok – az új irodalomhoz immár méltatlannak minősültek. Határozott törekvéssé vált ezeknek az elemeknek a kiküszöbölése, különféle modern, illetve antik konvenciókkal való helyettesítése.³

* WÁNDZA Mihály, *A' búsongó Ámor*, Pest, 1806. A műből származó idézetekre a továbbiakban a főszövegben csupán a lapszám megadásával utalok.

¹ Azt, hogy a mű a feledés homályába borult, jól mutatja, hogy Szinyei József nem Wándza művei közt említi *A' búsongó Ámor*t (SZINYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, XIV., Hornyánszky, Budapest, 1914, 838–839.), hanem Perecsényi Nagy László művei között szerepelteti (IX., 693) annak ellenére, hogy Wándza feltünteteti nevét a könyv elején. A tévedésre Tolnai Vilmos hívja fel a figyelmet a nyelvújítással foglalkozó könyvében (TOLNAI Vilmos, *A nyelvújítás*, MTA, Budapest, 1929, 99.). *A' búsongó Ámor* szerzőségével kapcsolatos tévedésekről más vonatkozásban még lesz szó ebben a dolgozatban.

² Példa lehet erre a szemléletre Bárczi Géza vélekedése, aki „szélsőséges szófaragó”-nak minősíti Wándzát (BÁRCZI Géza, *A magyar nyelv életrajza*, Custos, Budapest, 1996, 311.).

³ A csinósítás hasonló értelmezését lásd KECSKÉS András, *Hagyományörző és hagyományteremtő törekvések a versújítás korában = Folytonosság vagy fordulat? A felvilágosodás kutatásának időszerű kérdései*, szerk. DEBRECZENI Attila, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 1996, 261., 277. *A' Nemzet' Tsinosodása* eszmétörténeti háttérével foglalkozó tanulmányában Szilágyi Márton a csinósítás koncepcióját Moses Mendelssohn perfekcionista filozófiájára vezeti vissza. Ebből a szempontból a csinósítás a mendelssohni *Bildung* megfelelője. (SZILÁGYI Márton, *Közelítések A' Nemzet' Tsinosodásához = Uő., Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 1998, 409.)

Ahogy már a mű előszavaiból is kiderül, *A' búsongó Amor* az irodalomcsinosítás mellett kötelezi el magát. Jellemző, hogy célközönségként Wándza „a' tsinos gondolkodás módját kedvellők”-et jelöli meg. A „Szép Grátziák”-hoz intézett ajánlásban feladatként is ez jelenik meg: „[...] nemzeti nyelvünkön is tsinosan szólani ébreszt az idő bennünket” – írja Wándza. Azonban ezeknél az állásfoglalásoknál látványosabb gesztusról tanúskodik *A' búsongó Amor* kompozíciója: a kötet két ciklusa – közülük egyik kötetzáró pozícióban! – magyar helyszíneken játszódik. Ezek a helyszínek olyannyira hangsúlyosak, hogy igen gyakran az egyes szövegek címeiként szerepelnek (*Somlyó Újlak, Szilágy Somlyó' hegye, Peretsen, Varsoltz, Buda [1], Balaton, Tihan, Füred, Buda [2]*). Ezekre a tájakra, átvitt értelemben pedig a magyar irodalomra kívánja tehát adaptálni Wándza a csinosító megoldásokat.⁴

Azt, hogy Wándza e művében a csinosításnak mely megoldásait választotta, s hogy mennyiben sikerült végül megfelelnie saját explicitté tett törekvésének, ebben a dolgozatban két – a korabeli csinosítók számára kulcsfontosságú – területen fogom megvizsgálni.

I.

A rímes hagyomány kiküszöbölése költői prózával

A régi magyar énekversből származó hagyományra, a négysarkú verselésre a csinosítók többnyire mint parlagiasságra tekintettek.⁵ A szakirodalom már vizsgálta, hogy a versújítás során meghonosodott versformák mennyiben jelentették a négyesrímű hagyomány kiküszöbölését.⁶ Azt azonban mindmáig nem tárgyalták

⁴ Hasonló módon explicitté tett eljárás: „A' dalra szebb honunk' leányi / Miként Nymphák tánczoljanak, / Berkeink, mint Széphalom' virányi / Elysionná váljanak” KÖLCSEY Ferenc, *Andalgások* = KÖLCSEY Ferenc, *Versek és versfordítások*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Universitas, Budapest, 2001, 33.

⁵ Több példát is lehetne hozni. Földi János szerint „Azok, a' kik sem a' Poesisnek természetét Aesthetica szerént nem tanulták, sem a Nyelvek természetét nem esmerik, sem idegenektől nem akarnak tanulni, mint Horváth, Kovásznai, Gvadányi etc., nagyobb Poétát a' világon nem tartanak Gyöngyösínél” (Földi János Kazinczy Ferenchez, Szatmár, 1791. június 11. KAZINCZY Ferencz levelezése, I–XXI., s. a. r. VÁCZY János, MTA, Budapest, 1890–1911, II., 212.). Ám a következő – Verseghy Ferentől származó – megjegyzés képviseli minden bizonnyal az énekvers hagyományának legradikálisabb bírálatát: „azokat a' verseket, mellyekben a' caesurán, és a' kadentzián, az az, a' rythmusnak a' leg alsó gráditsán kívül, semmi egyéb rendet és mértéket nem érzek; – mind ezeket [...] semmihez jobban nem hasonlíthatom, mint egy olyan Kotyogósnak a' járásához, a' ki minden rend és mérték nélkül [...] idestova tántorog, ki vévén, hogy minden második vagy harmadik lépés után caesura helyett meg botlik, 's meg áll; azután pedig minden negyedik vagy hatodik lépés után, a' falhoz ütven magát, kadentziát tsinál.” (VERSEGHY Ferenc, *Rövid értekezések a' musikáról*, Bécs, 1791, XI.)

⁶ Íme egy-egy példa Orosz Lászlótól és Kecskés Andrástól: „A versforma újítói [...] kezdeményezésüket szinte kizárólag a 4 rímű 12 szótagos verssel szembesítik. Kétségtelen, hogy ez volt a leg-

érdemben, hogy maga a prózaforma is részt vett az immár felértékelődött irodalomhoz méltatlannak tartott négyes rímek kiküszöbölésében. Pedig a csinosítók közül többen észrevették a prózaformában rejlő ilyen irányú lehetőséget – nem függetlenül persze a német rímellenes teoretika és írói gyakorlat hatásától.

Verseghy Ferenc *Mi a' Poézis?* című, a Gyöngyösi-verselést hevesen támadó tanulmányában a prózaformát – ha nem is tartja egyenértékűnek az időmértékes verseléssel – a rímelés fölébe helyezi. Azoknak javasolja a rímelés elkerülésére, akik nem tudnak, vagy nem akarnak metrumos versekben írni.⁷

A prózaforma felértékelődését jól mutatja, hogy egyes csinosítók témába vágó nyilatkozataiban már nincs szó arról, hogy az időmértékes verseléssel szemben a próza alacsonyabb rendű lenne. Csokonai például a következőt írja *A verscsinálásról közönségesen* című tanulmányában: „A' szép Lélek' munkáját, ha a' vers nem nagyon tsiklándoztatja a' füleket, a gondatlanok megvetik; az edgyűgyűeknek pedig, tsak a fülöknek kényne szerént zörögjön a Rigmus, a' Helikon' Remekének ítélkik. – Lehet Poezsis –Vers nélkül, van is. A' Gezner Idilliumi, azért, hogy Versebe nintsenek, az emberi elmének legszebb szüleményi a Poézsisba: noha meg kell vallani, hogy vagyon ő benne a' szóknak és Szententziáknak néműnemű titkos ki mérséklése, folyása, és hármonijája: a' mely talám még a leg szebb verseknél is lágyabban igézi meg a' füleket, és a mellyet ama vékony ízlésű Magyar Fordító elért, ha meg nem haladott”.⁸ A „csiklándoztatja füleket” és a ritmus „zörgése” a mesterkedő illetve a hagyományos költészetet idézi meg; ez az, amivel szemben Csokonai a prózában rejlő lehetőséget hangsúlyozza Kazinczy Gessner-átdolgozása kapcsán. Ugyanakkor – Verseghy koncepciójához képest modern nézetet képviselve – Csokonai nem állít olyat, hogy a próza az időmértékes verseléshez képest értéktelenebb volna.

gyakoribb, az epikában a XVII. század óta kizárólagosan uralkodó forma. Ezt művelte a régebbi magyar költészet legnépszerűbb mestere, az utolérhetetlen példaképként magasztalt Gyöngyösi István. Tagadhatatlan, hogy Gyöngyösi a négyes felező rímű tizenkettest virtuóz módon kezelte. XVIII. századi utódai azonban alaposan elkoptatták, lejáratták ezt a formát. Bőbeszédűvé, pongyolává vált, a rímekben ismétlődő azonos nyelvtani funkciójú szavak előre kiszabták a versmondatok szerkezetét, s értelmi egyhangúságot okoztak. [...] A versújítók kétségtelen érdeme ennek az elkoptatott, nehézkes formának az elutasítása.” (OROSZ László, *A magyar verstani eszmélkedés kezdetei*, Akadémiai, Budapest, 1980, 6.); „A régi magyar ének versből eredő, öröklött vershagyomány a XVIII. századra már a barokkos mesterkedés, az alkalmi 'poétáskodás' eszközevé silányult. Különösen a négyes rímű ('négy sarkú') felező tizenkettősök vesztítették el hajdani kifejező erejüket. Ezért számított a költészetben felfrissítő újdonságnak az a viszonylag egyszerű, formailag jelentéktelennek tűnő változtatás, hogy a sorvégi egybecsengések nem négy, hanem két soronként váltják egymást.” (KECSKÉS, I. m., 270).

⁷ VERSEGHY Ferenc, *Mi a' Poézis? És Ki az Igaz Poéta?*, Buda, 1793, 39.

⁸ CSOKONAI VITÉZ Mihály, *A' vers tsinálásról közönségesenn* = Uő., *Tanulmányok*, s. a. r. BORBÉLY Szilárd – DEBRECZENI Attila – OROSZ Beáta, Akadémiai, Budapest, 2002, 18.

A próza Kármán József-i elismerése sem tartalmaz immár ilyen korlátozást: „Apolló leszáll az Egekből, és Lanttyát nékik költsönözi, az ő Fúvallása felgyúlaszttya őket, szent Dühödéssel betölti és Szájokba adja Beszédét az Isteneknek. – Ez a’ Tűz az igaz Költők’ esmértető Bélyege. Nem a’ kiszabdaltt Mérték, nem a’ lebékózott Rythmus, nem a’ megszámláltt Hang teszik a Póétát. ... A’ mérész Képek’, az eleven Költés’; az Ábrázolatok’ Külömbfésége és Szépsége, az az Entusiasmus, Tűz, sebes Rohanás és Erő, és az a’ nem tudom mi a’ Szókban és Gondolatokban, a’ mellyet tsak önként ajándékozhat a’ Természet. Lehet írni Verset Poésis nélkül, és Póéta lehetsz Verselés nélkül.”⁹ Az idézetből jól látszik, hogy Kármán a költészetnek az – az irodalom felértékelődéséhez illeszkedő – entuziazmus-elvű koncepciója alapján vallja, hogy a próza lehet egyenértékű a verssel.¹⁰

Ez az entuziazmus-elvű alkotáskonceptió egyúttal magára a próza alakulására is hatással volt. Hivatkozási alapja volt egy olyan szépirodalmi jellegű prózanyelv kialakításának, amelyet immár nem rendeltek alá a klasszikus retorika szabályainak. Ha a költő, szemben a módszerét a meggyőzés szolgálatába állító rétorral, azzal vált ki hatást (mégpedig megindultságot a szentimentális esztétika szerint!) olvasójában, hogy elragadtatottságában szabadon engedti fantáziáját, akkor a költői prózára nem lehet ugyanazok a szabályok érvényesek, mint a szónoklatra. Ezért engedte meg Verseghy a beszéd folyamatának megtörését a szenvedély kitörését figyelembe véve,¹¹ s ezért javasolták a Sturm und Drang esztétái a megtört, hiányos, grammatikai szempontból tökéletlen mondatokat.

⁹ KÁRMÁN József, *A’ nemzet’ tsinosodása = Első folyóirataink. Uránia*, szerk. SZILÁGYI Márton, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 1999, 309–310.

¹⁰ Verseghy, Csokonai és Kármán vélekedése – mely szerint a próza adott esetben költőibb lehet a hagyományos verselésnél – nem előzmény nélküli. Már Szerdahely György Alajos is toleráns nézeteket képviselt a prózával szemben. Szerdahely az angol regényekről írva Richardson prózáját mint poézist dicséri: „Optimi gustus sunt Pamela, Clarissa, et Grandison celeberrimi Richardsonii poeses, quas, seu ad ingenium, et structuram advertamus animum, seu versimilitudinem, seu characteres vitae humane, seu documenta, moresque spectemus, in primo dignitatis subsellio collocabimus. Forma epistolae, quam auctor in scribendo delegit, non me fatigat, posteaquam personarum amorem, reique totius saporem et sensum concepi.” (SZERDAHELY György Alajos, *Poesis Narrativa*, Buda, 1784, 77.) Szerdahelynek a prózaformával szemben tanúsított toleranciája a magyarországi latin nyelvű teoretikában Schedius Lajos János munkásságában folytatódik. Schedius költészet és próza között csupán részben lát ellentmondást, és részben összeegyeztethetőnek is tartja őket. A következő, az *Esztétikából* származó mondat erről tanúskodik: „A költői elbeszélések közé tartoznak a románok is, melyek külső formája nagyjából ugyan prózai, de belső formájuk költői kell legyen” (SCHEDIUS Lajos, *Esztétika = Doctrina pulcri. Schedius Lajos János széptani írásai*, szerk., jegyz. BALOGH Piroska, ford. BALOGH Piroska – KENÉZ Győző. Kossuth Egyetemi, Debrecen, 2005, 99.) Hálásan köszönöm Vitekné Balogh Piroskának, hogy felhívta figyelmemet Szerdahelynek és Schediusnak a prózaformával szembeni toleráns viszonyára.

¹¹ VERSEGHY, I. m., 10.

A' búsongó Amor éppen ezt a modern prózastílust képviseli a klasszikus retorika szabályaitól való eltávolodásában. Ide tartozik, hogy Wándza a szövegeket nem állítja a meggyőzés szolgálatába, hogy a történeteknek nincs tanulságuk. Ezzel összhangban, a két alcím, a *Szabad elme-játék Szomorózába* és az *Egy hajnali édes andalmány' teremtménye* a fantázia szerepét emelik ki. Wándza igen szabadon kapcsolja egymáshoz a gondolatokat, s a grammatikai szerkezetet olykor igen radikálisan megbontja – illeszkedve a Sturm und Drangnak a művészi prózáról alkotott koncepciójához: „– ha! a' harangok' kolompolása! – ha! a' tsengetyűk' tsengése! – ha! – hogy tseng!!! – hogy szomorog!!! – hogy dong búsan!!!” (133). Radikális eljárásával Wándza tehát a gyakorlatban értékelte át a költőiség fogalmát.

II.

A testről és az érzelmekről való beszéd megújítása

A csinosítók a testről és az érzelmekről való beszéd kódjainak alapos átdolgozását is megcélozták. Különböző modern és antik konvenciókkal törekedtek kiküszöbölni a szerelemről való beszéd trágár és nyers hagyományait, amelyeket immár nem tartottak méltónak a megnövekedett becsű magyar irodalomhoz.¹² *A' búsongó Amor* ilyen vonatkozásban is illeszkedik a csinosítás folyamatához. Ugyanakkor, ahogy azt a *Felelet a Mondolatra* is leleplezte, Wándza igen ügyetlen módon próbálta megvalósítani ez irányú törekvéseit. Minden bizonnyal ezek az ügyetlenségek eredményezték, hogy az irodalomtörténet-írás nem méltatta figyelemre ezt a művet. Azonban még ezek az ügyetlenségek is érdekesek lehetnek, amennyiben a testről és az érzelmekről való beszéd csinosító alakításának jelenítik meg bizonyos problémáit, mégpedig igen látványos módon. Wándza ugyanis részint gyakorlatlansága¹³ folytán, részint eleve gyengébb szépírói képességei miatt nem tudta ezeket a problémákat sem megoldani, sem elrejtetni. Így teszi kényelmessé a mű a testről és az érzelmekről való csinos beszéd zökkenőktől nem egészen mentes megvalósulásának vizsgálatát.

II.1.

Illeszkedés a testről és az érzelmekről való beszéd korabeli csinosítási módjaihoz

Wándza a finomításnak olyan módjaival él, amelyekkel a kortárs csinosítók is éltek. Az egyik, a nyersség és a vaskosságok kiküszöbölését szolgáló eljárás Wán-

¹² A trágárság elutasításáról lásd ZENTAI Mária, *Tanúlt fülek és rongyon gyűlt munkák. Csokonai dévajságairól és megítélésükről = Folytonosság vagy fordulat?*, 309–317.

¹³ Wándza művei közül *A' búsongó Amor* jelent meg először nyomtatásban.

dzánál a klasszicizálás. Ez érvényesül gyakran a női szépség leírásában (pl. „mezzelen karjaik Görögstátuák’ műveit példázolták, távolról fehér márványt mutattak” [68.]) Ide tartozik az is, hogy a prózacompozícióban szereplő szép nők gyakran az antik kultúra – a leginkább persze a mitológia – alakjai: Venus, Cupidó, Diána, Progne, nimfák, gráciák és Sapphó. Az antikizálással Wándza a testről és az érzelmekről való beszéd csinossá tételének egy meglehetősen gyakori eljárását választotta. Hogy a kor prózairodalmából említsek példát, Ivánkay Vitéz Imre fordítása, *A tiszta és nemes szeretet ereje* (1789), Kazinczy Gessner-fordítása, az *Idylliumok* (1785) és Wieland-fordítása, a *Sokrates Mainomenos* (1793) mind antik díszletekkel látják el a szerelmi történeteket. Az antikizálás divatjára minden bizonnyal hatással volt az a Sulzer által is képviselt teória, amelyik egyszerre vallotta a művészetek állandó tökéletesedésének elvét és – önmagának ellentmondva – a klasszikus ókor fölényét, s az utána következő időszak hanyatlásjellegét.¹⁴ Ennek a koncepciónak az aktualizása, a magyar irodalomra való alkalmazása – noha bizonyos próbálkozások előtt lezárta az utat (hiszen e teóriában a perfekció az antikvitás imitációja révén érhető el) – a testről és az érzelmekről való beszéd csinossá alakításában felbecsülhetetlen szerepet játszott: immár ugyanis antik stilizációban jelennek meg azok a dolgok, amelyeket az archaikus beszéd nyersen említett. Míg a népszerű, az archaikus hagyományhoz illeszkedő *Poncianus históriájában* azt lehet olvasni, hogy „az királyné asszony az bal csöcsét megmutatá néki, és egy cédulácskát vete néki az ablakról”¹⁵ addig Csokonai *A tsókók* című pásztori témájú epikus kompozíciójában antik díszletekkel kicsinosítva, jóval rafináltabban beszél el hasonló: „kiesett Mellyéről az a’ kis Kötés Viola, melly ottann szagoskodott, ’s annak felvételére le hajolván a’ gyönyörű Nimfa, gondatlanúl kötött Fátyola mellől egyik Tsetse kifordult” (24).¹⁶

Hasonlóképp csinosító eljárás a szerelemről való beszéd szentimentális megoldásának alkalmazása. A modern érzelmekultusz arra is hatással volt ugyanis, hogy a szenvedélyt inkább a test oldaláról megragadó nyersebb stílussal szemben meghonosodhasson a magyar irodalomban az érzelm megjelenítésnek az enyhe elfogódottságtól az elragadtatottságig, a felhőtlen boldogságtól a teljes kilátástalanságig terjedő skálája. A *Bácsmegey öszve-szedett levelei*, a *Fanni hagyományai*, vagy a *Két szerető szívnek története* a modern érzelmesség adaptációja révén az érzelmekről való magyar nyelvű irodalmi beszéd különféle árnyalatainak kidolgozásában

¹⁴ Az ellentmondásról: MARGÓCSY István, *Verseghy Ferenc esztétikája*, ItK 1981, 547.

¹⁵ HELTAI Gáspár, *Poncianus históriája*, s. a. r. NEMESKÜRTY István, Magyar Helikon, Budapest, 1978, 98.

¹⁶ CSOKONAI VITÉZ Mihály, *A’ tsókók = Uő., Szépprózai művek*, s. a. r., jegyz. DEBRECZENI Attila, Akadémiai, Budapest, 1990, 98.

felbecsülhetetlen szolgálatot tettek. *A' búsongó Amor* abból a szempontból feltétlenül rokonítható ezekkel a művekkel, hogy itt is megfigyelhető az az eljárás, amelyik a szerelemről való magyar nyelvű, irodalmi beszédet a szentimentális stílus kelléktárának alkalmazásával próbálja megújítani (még akkor is, ha Wándza nem dolgozza ki az árnyalatok széles skáláját). Már a címben szereplő „búsongó” jelző is illeszkedik a wertheri érzelmességhez, és magában a műben is igen sokszor találkozunk érzelmek konstrukcióival (pl. „– tsak én írom hasztalan – én, én, egy egygyed magamra görtsös betűimet, ezt nem olvassa senki, senki a' könyörülő nem közzül – nékem nints szépem, – nints Antóniám” (119), „Minden gyönyörűsége, minden öröme elrepült véle világomnak [...] Legyen az Isteneké e' ropant világ; én nem élem többé, ha elragadták – Alakomat.” [122–123.]) Wándza nem csupán az érzelmek előtérbe állításában kapcsolódik a szentimentalizmus konvencióihoz, hanem a tekintetben is, hogy az érzelmi témát a konvenciónak megfelelő stilizációval látja el. Éppúgy ide tartozik a sírkertek szerepeltetése, mint az, hogy a bánatos főhős sóhajtozik és könnyezik.

A testről és az érzelmekről való beszéd megfinomításának harmadik irányát Wándzánál egy bizonyos hétköznapi civilizáció jelenti. Egy civilizált világ hétköznapi szokásai olyan jeleneteket szolgáltatnak a narrátor számára, amelyek a szerelemábrázolás problémájának lehetséges megoldását jelentik. Wándza szerelmeseinek életviteléhez immár hozzátartoznak olyan dolgok, mint az olvasás (137.), a zenélés (137.), a rajzolás (137.) és a Bástyasétányon (141–146.) vagy a „Városmajorjában” (148–150.) való séták. Ennek a civilizált világnak a tárgyi kultúrája olyan kelléktárrá válik, amely segítségül szolgál a narrátornak a szerelemábrázolásban. Wándza szívesen helyezi el a szép nőket olyan környezetben, amelyhez hozzátartoznak a „zófák” (44.), a zsámoly (45.), a „nyoszolyák” „puha gyürömléseikkel” (62.), a „tzafrangos firhang” (136.), a tükör, a mosdókanna (14), a „szappanyhójjag” (148.) és a „szagló balsam szerek” (51.). A bizalmas beszélgetések megalkotásakor is többször fordul Wándza a civilizáció hétköznapi tárgyi világához: „gyúrd félre nyoszolyád' pejholyát, a' reád terült fedező' gyenge leplét, és botsásd a' keletről érkező meleg napot önnön kényvedre” (15.), „Millyen pongyolán bonyolódtál ki veres kárpitos nyoszolyádból” (158.). A testről és az érzelmekről való beszéd csínossá tételének eme iránya – a klasszicizáláshoz hasonlóan – szintén nem volt idegen a kortársaktól. A civilizált szokások szerepeltetésére jellemző példa lehet a csinosítók műveiben szereplő szerelmesek olvasási szenvedélye. A szerelmesek közös olvasmányélményei igen nagy jelentőséggel bírnak Barczafalvi Szabó Dávid *Szigvártjában*, a *Fanni hagyományai*ban vagy a *Két szerető szívnek történetében*. S ami e civilizált világ tárgyi kultúráját illeti, ez többeknél fontos díszletét jelentette a szerelemábrázolásnak. Kármán is él ezzel a módszerrel a *Fanni hagyományai* jelezetetésében: a hősnőt az olvasók egy helyütt hálórúhában, a kanapéra otthonosan

leheveredni láthatják.¹⁷ De szintén példa lehet itt Kazinczy *Bácsmegyeyjéből* a következő rész: „ha a’ Mantzi portraitja véletlenül szemem elibe akad, egyszerre oda vagyok”.¹⁸

II.2.

Ügyetlenségek a testről és az érzelmekről való beszéd megújításában

Noha jól láthatók *A’ búsongó Amor* kapcsolódásai a testről és az érzelmekről való beszéd korabeli csinosítási módjaihoz, az is érződik a művön, hogy Wándza nem ura ezeknek a stílusújító eljárásoknak.

Ide tartozik, hogy a csinosító törekvések ellenére vissza-vissza térnek a testről és az érzelmekről való beszédbe az archaikus vaskosságok és nyerseségek. Ide csoportosítható például a várostrom mint a szerelmi hódításnak a kor diákköltészetében igen elterjedt, archaikus metaforája,¹⁹ amelyet a narrátor-hős megidéz a kerettörténetben: „Szakadozzatok le ti márványoszlopok! Omolj öszve megrezzenhetetlen épület’ tízme! – Illy gondolatok alatt ajtódra rohantam, Szépem! és felvertelek édes álmodó honnyodból”. (16.) Szintén példa lehet a duhaj stílusra a narrátor-hős következő nyilatkozata: „én az én vesszőmet egy reátekergetett pántlikával találtam a’ kedvesek’ pusztá nyomán”. (71.) S az is figyelmet érdemel, hogy a műben szereplő Napisten arra törekszik, hogy „hevének arany vesszejét pongyola keblek’ fedezetén huppáltathassa” (62). A testről és az érzelmekről való beszéd archaikus regiszterét azonban nem csupán az effajta trágár célzások, illetve kétértelműségek képviselik Wándzánál, hanem ide tartozik a test ábrázolásának nyersesége, darabosságá is: ’gyötrelmek miá felakadott száját” (92.), „a’ martzangoló fene’ tiporásával” „rettenetesen küszködő” férfit (66.) említi a narrátor. Wándza a modern finomságot néhol még egy mondat hosszáig sem tudja tartani: „Egy szelíd szellő’ érkezése tsapott meg, melly nehéz rogyományba lankasztott – reszkető tetemeim roskadnak alattam”. (46.) Itt a „szelíd szellő” által képviselt modern finomság helyét hirtelen átveszi az archaikusabb, érzéletes stílus a test ábrázolásában.

Nem csupán a trágárságok és a nyerseségek beszüremkedése jelzi, hogy a testről és az érzelmekről való csinos beszéd *A’ búsongó Amor*ban nem valósult meg maradéktalanul, de az is, hogy Wándza az új csinosító eljárásokat gyakran igen esetenül emeli be művébe, hogy maguknak az új konvencióknak az alkalmazása is sokszor igen sok ügyetlenséggel jár együtt. Szembeszökő példái ennek a durva

¹⁷ *Első folyóirataink. Uránia*, 266.

¹⁸ KAZINCZY Ferenc, *Bácsmegyeynek öszve-szedett levelei. Költött történet [Kayser Adolfs gesammelte Briefe című művének első átdolgozása]*, Kassa, 1789, 7.

¹⁹ A várostrom-metaforáról: ZENTAI Mária, *I. m.*, 314.

képzavarok (pl. „Én vagyok a' vesztő cseppek elivott tikkadója” [64.]). Szintén az új konvenciók alkalmazásának ügyetlenségéről tanúskodik, hogy azokat Wándza nem egy helyen úgy működteti, hogy azok – a szerző akaratától függetlenül – önmaguk paródiájuknak látszanak. Ez történik például a szentimentális érzékenységgel a következő részben: „Egyiknek kebelébe repültem; másoknak karjai közé fűződtem, – mindenünnen kiestem, míg végtére egy maga is reám omlott és eltemetett engemet”. (88.)²⁰ De ha Wándza éppen elkerüli is ezeket a látványos ügyetlenségeket, az előadásmód akkor is gyakran igen körülményes és nehézkes: „Oh, mint öleltem [...] volna; de e' szépnek tsak eddig vala szabad határa”. (122.)

Az irodalomcsinosító törekvések nem érvényesülnek tehát maradéktalanul *A' búsongó Ámor*ban a testről és az érzelmekről való beszédben. Ezt kortársi vélemények is alátámasztják. A *Felelet a Mondolatra* igen éles gúnnnyal illette Wándza művét, s e gúny távolról sem korlátozódott csupán Wándza szófaragványaira, hanem az ügyetlen irodalomcsinosítási megoldásokat is célba vette. *A' búsongó Ámor*-ról készített stílusparódia elsősorban a képzavarokat, a stiláris diszharmóniát és a narrátor határtalan érzélgősségét tette neveltségessé. A szerzők e paródiával azt kívánták jelezni, hogy különbség van újítás és újítás között. Kölcsey és Szemere ugyanis elutasító választ kívánt adni a *Mondolat*nak arra az eljárására, amelyik Kazinczy újításait Wándzáéval egy kalap alá vette. A *Mondolat* végére illesztett szójegyzék ugyanis együtt szerepelteti Wándza újításait Kazinczyéival.²¹ Sokatmondó, hogy a *Felelet*ben szereplő paródia túlnyomó részét *A' búsongó Ámor*ból vett idézetek teszik ki: Kölcsey és Szemere ugyanis úgy vélték, hogy Wándza ügyetlenségei önmagukért beszélnek.

²⁰ Az ehhez hasonló, a neveltségesség ügyetlen részek minden bizonnyal hozzájárultak ahhoz, hogy Imre Sándor a Beöthy Zsolt által szerkesztett képes magyar irodalomtörténetben *A' búsongó Ámor*t az újítókat kicsúfoló gúnyiratként említse: „1806-ban megjelent: *A' búsongó Ámor*: Egy hajnali édes andalmány című gúnyirat, mely az újítók érzélgős, mesterkelten pathétikus s finomítottan fintorított nyelvezetéből rak össze egyet-mást, mondatokat, szakaszokat, torzítva, kevés értelemmel” (IMRE Sándor, *A nyelvújítás története* = BEÖTHY Zsolt, *A magyar irodalom története*, II., Athenaeum, Budapest, 1896, 182). Imre Sándor feltételezése azonban minden bizonnyal téves. Wándza szerzőként igyekezett magát az olvasóközönség számára azonosíthatóvá tenni, sőt komolyan vétetni. Szerénykedő formulájában is gondja van arra, hogy ne maradjon titok, hogy festő: „A' Ti édeséges kellemetek és szívizlésbéli szép érzések ösztönöztenek engemet, hogy [...] a' színek helyett szavakat zavarjak össze” (lapszám nélkül a Szép Gráziákhoz intézett előszóban). Sőt, saját portréját is szerepelteti aláírásával együtt. De azt is tudatja az olvasókkal, hogy színdarabokat ír. A könyv végén ugyanis azokat a színdarabjait ajánlgatja, amelyek megjelenését reméli (lapszám nélkül).

²¹ Ezt Kazinczy többször is sérelmezte: „A' Glossáriumban az én szavaimat összekeverte a' Barczafalvi, Dugonics, Perecsényi, Vandza, Folnesics és Pethe szavaival, 's nevet rajtok. Így nevetni könynyű.” (Kazinczy Ferenc Gr. Desseswffy Józsefnek, Széphalom, 1814. február 24. KAZINCZY levelezése, XI., 241.); „engem Somogyi Gedeon ültete számárra, 's egy lóvbe kevere Folnesich és Pethe Ferencz 's Vandza Urakkal” (Kazinczy Ferenc Sárközy Istvánnak, Széphalom, 1814. július 27. *Uo.*, 489). Az „egy lóvbe keverés” sérelmét Tolnai Vilmos is említi (TOLNAI, *I. m.*, 117., 139.).

Joggal merülhet itt fel a kérdés, hogy mi jelentőséggel bírhat a csinosítás története szempontjából egy ilyen ügyetlen mű olyan kortárs művek mellett, amelyekben tisztábban valósult meg a csinosítás. Erre azonban jogos válasz lehet, hogy *A' búsongó Ámor* ügyetlenségei részben olyan hibák, amelyekről még az elismert művek sem voltak mentesek. Ily módon bírnak maguk a hibák is irodalomtörténeti jelentőséggel. Ami a testről és az érzelmekről való beszéd stílári diszharmoniját illeti, nem csupán Wándza prózai kompozíciójában, de Bessenyei *Tariméne*-sében is többször megszakítja a modern, finom stílust az archaikus érzékletesség. Példa lehet a következő, női szépséget ábrázoló rész: „Totoposznak minden Vénussai piros és fejér szinnel lengedező gyenge selyem szálakbann öltözve borították el e' kertet, hol a' tsendes szelek, habzó öltözeteket termetekhez nyomkodváln, testeknek hajlásit, és kövérségeknek rengő domborodásit a' magához édesgető természet, újjal mutogatta”.²² A légiességet asszociáló, finomkodó kelléktárba a 'termetekhez nyomkodváln' beviszi az archaikusabb, érzékletesebb beszédet. Hasonló stílári kettősséget eredményez a „retsegtek” ige a következő szerkezetben: „az Ifiú asszonyságoknak lengeteg öltözetek pedig, szakadozások közben mindenféle retsegtek”.²³ De nehézkes, körülményes narrációra is akad példa a kor elismert csinosítóinál is. Még Kazinczynál is, még a *Bácsmegyey* 1814-es átdolgozásában is ilyen nehézkes a bizalmas jelenetek ábrázolása: „Szívem tele volt; láttam a veszélyt, melyben lebegtem, megszorítám kezét, rányomtam forró csókomat, főm megszédült, átöleltem Terézt, s ajkaink egymáson pattantak széjjel”.²⁴

A testről és az érzelmekről való finom beszéd nehézkesége vagy akár az archaikus nyersség beszüremkedése tehát olyan jelenségek, amelyek nem csupán a kicsúfolt *Búsongó Ámor*ban, de a kor elismert, csinosító törekvő műveiben is megfigyelhetők. Wándza műve tehát hiányosságaiban is kapcsolódik a testről és az érzelmekről való beszéd korabeli megújításához. Wándza ugyanis ugyanabba az akadályba kellett, hogy ütközzék, mint a többi csinosító: még nem állt rendelkezésre a testről és az érzelmekről való kulturált beszéd kódkészlete. Hiszen éppen ennek a kódkészletnek a létrehozása volt a csinosítók egyik maguk elé kitűzött feladata – olyan feladat, amellyel nem volt könnyű megbirkózni.²⁵

A' búsongó Ámor hibáiban részben a kor egyik problémájához, a testről és az érzelmekről való beszéd lehetőségeinek behatárolt voltához kapcsolódott, s ily módon e mű még ügyetlenségét tekintve is rendelkezik irodalomtörténeti jelentőséggel. Ugyanakkor persze, ahogy Kölcsey és Szemere paródiájukban megmutatták, *A' búsongó Ámor* látványosan ügyetlenebb teljesítmény, mint a kor több

²² BESSENYEI György, *Tariménes útazása*, s. a. r. NAGY Imre, Balassi, Budapest, 1999, 140.

²³ *Uo.*, 335.

²⁴ Margócsy István példája: MARGÓCSY István, *Szigvárt apológiája*, ItK 1998, 663.

²⁵ *Uo.*

más csinosító műve. A kortársak közül többen tehát – ha (az archaikus hagyomány nagy ereje folytán) nem is kifogástalan – de Wándzáénál jóval sikeresebb megoldásokat adtak a testről és az érzelmekről való beszéd problémájára. Ez az oka annak, hogy e prózai kompozíciót nem el-, hanem megismertetni törekedtem ebben a dolgozatban.

Függelék

Az áttekinthetőség érdekében azt a dolgozatírói gyakorlatot igyekeztem követni, ahol az állításokat rövid idézetek hivatottak alátámasztani. Ennek a módszernek a szükségszerű velejárója, hogy a példákat kiemeli kontextusukból. Úgy vélem, hogy a módszernek e negatív hatását egy elfelejtett mű esetében különösen fontos ellensúlyozni. Ezért érzem szükségesnek, hogy Wándzának a dolgozatban tárgyalta eljárásait legalább egy epizódnyi teljes szöveggel szemléltessem.

Buda.

E' szivárványkép szüntelen szemeim előtt lebegett; behúnytam azokat, és ekkor lelkem' át'láttam bájolódní. – Így reményem' ösztönéből újonnan Buda' kultsos várába vergődtem. – Ti tudjátok, magas egek! mint ténferegtem ennek falai között, mint verődtem egygyik épülettől a' máshoz! mint vesződtem magamban! – Itt egy Biblis a' maga ablakában titkolja gyötremét, és kebelében öntött forró könny' özönében olvadoz – itt egy Calipsó Ulissese' sisakjára Clióval fűz zöldséget – ott egy Saphó sárga nyakkeszkenőjét elébe gyúrván, lebocsátott *salúja* alatt *symphonizál*, szelíd *piánon* jádzanak ujjai, tsendes *mélódiáját* panaszra szaggatja, verseinek *végssylabáit* a' sóhajtás egyeztetí. – Amott egy szépség rostélyok közzé zárva Henriette' történetét²⁶ olvassa és *Grándisonja*'²⁷ jövetelét könnyes szemmel várja. – Ama' tzafrangos firhang alatt egy nagy lélek a' tsudálatos Hébéét bámúlja, majd Brutus' fiait, majd Virginiát rajzolja, vagy eszelősön rohan, hogy a' *desperált* Lukrétzia' *státúáját* ölelje. – Minden ablakokból a' szerentsétlenek' titkolt gyötrelmei ömlenek az uttzákra.

Már a' 16 esztendő's jajgat, alig örvendette ki magát, hogy gyereki könnyeit elhullatta 's máris ért tseppekkel telnek szemei, már dobogó mejjét szorítja, hogy

²⁶ *Histoire de Henriette d'Angleterre*: Marie-Madeleine de La Fayette történelmi regénye (1720).

²⁷ *History of Sir Charles Grandison*: Samuel Richardson levélregénye (1753).

gyengén lüktető zavarja fel ne verje *slájerét*, a' sírásból hozza vissza reszkető ajakait nevetésre, hogy elesett kedve el ne árúlja nyúghatatlanságát. – A' reménység nélkül hagyattatott vérmesen maradott szemét dörgöli, mellyekből ablakába plántált virágait öntözgeti, és a' bánat miá eltakart ábrázatját egy koholt nyilalással fordítja vissza szüléihez. – Hálóleples keblére vonja veres purpurját és karjára hajtott fővel epedez; magának panasolja ki magát, annyának tsak képét a' dolognak, változó színét megtiltja, és tsak egy kedves barátnéjának érzékeny szívébe önti ki, a' kinek bírja hívségét. – Így ketten öszvetett bajokat költsön szánják. –

Ezt nézni! ezeket látni! 's olly békével szenvedni! ha könnyörülő Istenek vagnak!!! Ezek között seppedezett, ezek között tapogatta sebhetét, ezek között tátozott elnémúlva az én Antoniám. Reám hullottanak eltűnt öröme' vonaglási, reám hullottanak gondolati, reám titkai, mellyeket a' szél nem bírt el, 's én ezek alatt naponként temetődöm. – – Ha igaz Istenek vagytok!!! szálljatok le, és szórjátok porom' –

–a' Földurnába.²⁸

²⁸ A szövegben szereplő kiemelések Wándzától származnak.